

achtergrond, die bijvoorbeeld voor de laatste vijftig jaar, iets over de inzichten (en wijzigingen daarin) van de jeugdzorg had kunnen toevoegen.

Biene Meijerman

L. Lucassen, ed., *Amsterdammer worden. Migranten, hun organisaties en inburgering, 1600-2000* (Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2004, 228 blz., € 19,95, ISBN 90 5629 285 4).

Deze bundel vloeit voort uit het congres ‘Allemaal Amsterdammers’ dat in november 2002 werd georganiseerd ter gelegenheid van het 370-jarig bestaan van de Universiteit van Amsterdam. In zijn inleiding benadrukt de initiatiefnemer en eindredacteur Leo Lucassen het belang van een vergelijking van — wat hij noemt — ‘integratieprocessen’ van immigranten vroeger en nu. Hij zet zich af tegen het ‘nu is alles anders’-denken en komt op voorhand tot de conclusie dat ‘op de langere termijn bezien integratie in de regel een onstuitbare ontwikkeling [lijkt].’ (10) De vraag is in hoeverre deze stelling wordt ondersteund door de bijdragen die volgen op zijn inleiding.

De diverse bijdragen van zowel historici, antropologen en politicologen spitsen zich toe op de vraag naar de betekenis van (formele en informele) migrantenorganisaties — ‘bindmiddel of bastion?’ — bij het functioneren van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving. De titel is wat dat betreft enigszins misleidend, aangezien slechts vijf van de twaalf artikelen zich expliciet op Amsterdam richten. In deze stukken maken we kennis met een breed pallet aan hoofdstedelijke migrantengroepen en hun organisatievormen, variërend van ‘vreemdelingen’ in het Amsterdamse kleermakersgilde (Bibi Panhuysen) en buitenlandse kooplui in de zeventiende en achttiende eeuw (Oscar Gelderblom), tot de rol van de zeventiende-eeuwse lutherse migrantenkerk (Erika Kuijpers), de inbreng van een Duitse elite in de negentiende-eeuwse katholieke gemeenschap (Jan Bank) en de plaats van Surinamers in de twintigste-eeuwse Evangelische Broedergemeente (Annemarie Cottaar). Deze gedegen bijdragen van historici worden nog aangevuld door een stuk over Zuid-Nederlandse vluchtelingen in Holland (Johan Koppenol) en over Duitsers in negentiende-eeuws Utrecht (Marlou Schrovers). De auteurs komen — in navolging van Lucassen — tot de conclusie dat de betrokken instanties bijdroegen aan de opname van groepen immigranten in de Nederlandse samenleving; of wel in de nationale context.

Het zout in de pap van deze bundel komt vooral van de antropologen, met het artikel van Rijk van Dijk voorop. Hij confronteert de lezer, evenals zijn eindredacteur en co-auteurs, met de vraag of ‘integratie’ wel een bruikbaar vertrekpunt kan zijn voor een goed begrip van de functies en betekenissen van migrantenorganisaties. ‘Vanuit een perspectief van transnationale ontwikkelingen verschijnt de vraag naar de mate van integratie in een land als Nederland als een bijzonder provincialistische probleemstelling, die mogelijk tekort doet of voorbij gaat aan de zaken die migranten zelf belangrijk achten ...’ (78) Hij wijst op de groeiende interesse in antropologische kring voor transnationale bewegingen; een thema dat ook prominent figureert in de inspirerende bijdrage van de Amerikaanse antropologe Nancy Foner over migranten in New York. Alleen waar Foner trans-

nationalisme verbindt aan de blijvende banden met het land van herkomst en het belang daarvan voor het integratieproces in de ontvangende samenleving, gaat Van Dijk een stap verder.

Dankzij een combinatie van theoretische reflectie en empirisch onderzoek laat hij zien hoe de ontwikkelingen in Ghana geleid hebben tot een wijd vertakt transnationaal netwerk van Ghanese pinksterkerken, het pentecostalisme. 'Dit netwerk biedt de mogelijkheid van het aangaan van internationale contacten en het is zonder meer opmerkelijk te zien hoe leiders, maar ook individuele leden, deze kanalen gebruiken voor het opbouwen van contacten, de uitwisseling van ideeën en materiaal, reizen, het ondernemen van gezamenlijke activiteiten enzovoort.' (81) De kernvraag die Van Dijk aan deze observaties verbindt, is of de pinkstergelovige die migreert, beschouwd moet worden als een 'vreemdeling' zodra en zolang hij of zij zich beweegt in dit wijdere transnationale domein van het pentecostalisme.

Dit is een uiterst relevante vraag, waarmee hij het integratiebegrip uit een statische, nationale context haalt en naar een meer dynamische, grensoverschrijdende praktijk verplaatst. Dat biedt een nieuwe invalshoek, zowel voor het doorgronden van de posities van migranten in het heden, als om naar migranten en hun organisatievormen in het verleden te kijken. Dan denk ik bijvoorbeeld aan de kerk, aan politieke bewegingen of zelfs aan multinationale ondernemingen met hun vertakkingen over de hele wereld. In hoeverre maken hun leden of werknemers al lange tijd deel uit van een transnationale migratiebeweging, die gevoed wordt door stromen van informatie, ideeën, goederen, symbolische objecten en verbeeldingen in verschillende delen van de wereld?

Het is jammer dat Lucassen als redacteur van de bundel en vooraanstaand migratiehistoricus de handschoen die Van Dijk hem toewerpt lijkt te negeren. Hij houdt in deze bundel onverminderd vast aan een nationale vorm van 'integratie' als paradigmatisch vertrekpunt en ook andere auteurs werden er niet toe aangezet dat begrip te problematiseren. Iets soortgelijks geldt voor de stevige kritiek die de antropoloog Jan Rath en de politicologe Judith Roosblad formuleren op de stelling (eerder uitgewerkt door Fennema en Tilly) dat de vorming van migrantenorganisaties de betrokkenheid bij de maatschappij als geheel zou versterken. In hun bijdrage over beroepsgebonden belangenbehartiging vragen Rath en Roosblad zich af of het wel gerechtvaardigd is zoveel belang te hechten aan etnische banden en loyaliteiten, terwijl individuele migranten zich ook op andere basis (bijvoorbeeld als werknemer of als ondernemer) kunnen organiseren. Die vraag opent tegelijkertijd meer ruimte voor een gender-perspectief, dat in de bijdragen van met name Kuijpers (50) en Panhuysen wel wordt aangeroerd maar niet nader uitgewerkt. Een opmerkelijke omissie, gezien de eerdere constatering van Lucassen in het *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* (2001) dat 'de migratiegeschiedenis veel te winnen heeft bij een consequente aandacht voor gender en de doorwerking van sekseverschillen in het proces van vertrek en vestiging.' (27)

Hoewel de historische en antropologische bijdragen in de bundel nog geen dialoog met elkaar aangaan, maakt deze aanpak van Lucassen wel duidelijk hoe belangrijk en inspirerend een combinatie van een historische en antropologische benadering in migratiestudies kan zijn.

Barbara Henkes

P. J. Buijnsters, L. Buijnsters-Smets, *Papertoys. Speelprenten en papieren speelgoed in Nederland (1640-1920)* (Zwolle: Waanders, 2005, 416 blz., € 59,95, ISBN 90 400 9063 7).

Papieren of kartonnen gezelschapsspellen en papieren speelgoed zijn een kwetsbaar product. Wat ervan bewaard is gebleven in verzamelingen, musea en archieven is dan ook een fractie van wat er geweest moet zijn. Het echtpaar Buijnsters, specialisten op het gebied van leescultuur en kinderliteratuur, heeft met *Papertoys* een leemte in het historisch onderzoek van de vrijetijdscultuur gevuld. Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel geeft achtergronden bij de ontwikkeling van het papieren speelgoed in Nederland, het tweede deel is een catalogus van spelletjes die bewaard zijn gebleven in verzamelingen.

De twee auteurs, (emeritus)hoogleraar Nederlandse letterkunde en kunsthistorica, plaatsen dit onderzoek in het kader van wat in het buitenland al is verschenen over spelletjes als een culturele uitingsvorm. Hoewel Nederland in tegenstelling tot Duitsland en Engeland voor 1800 geen speelgoedindustrie kende, zorgden met name Amsterdamse uitgevers al sinds de vroege zeventiende eeuw voor een levendige handel in speelprenten. Daarbij ging het vooral om bordspelen als het ganzenbord, uilenbord en slangenbord. De oudste nog bewaard gebleven 'speelprent' is een ganzenbord uit 1640. Daarom beginnen de auteurs hun beschrijving met dat jaar. Merkwaardige spelletjes waren al in die tijd aanwezig, zoals 'koningsbrieven', een setje van trekprenten met afbeeldingen van allerhande personen als koning, biechtvader, zot of bode. Wie een bepaalde kaart trok mocht 's avonds die persoon zijn en moest bijvoorbeeld het lied zingen dat op de prent stond afgedrukt. Floskaartjes hadden eenzelfde strekking, maar daar speelde afdingen weer een belangrijke rol bij. Weldra kwamen er loterijspellen bij; loterij vormde al in de late Middeleeuwen een lucratieve bezigheid. De daarop gebaseerde kaartspelletjes speelden in op de goklust bij de spelers. Strenge gereformeerden trokken ten strijde tegen kansspelen als een provocatie van Gods vrije almacht; het kaartspel noemden ze 'des duivels oorkussen.' Zij maakten hun eigen speelgoed als bijvoorbeeld doolhoven met leerzame bijbelfragmenten. Ondertussen kwamen de educatieve kaartspellen in trek met wapenschilden, geografische wetenswaardigheden, krijgstactieken en historische gebeurtenissen. Tegen het einde van de achttiende eeuw ontstonden er satirische spelen die geldschandalen, speculatiezucht, de roomse clerus en patriotten of prinsgezinden hekelden. Zulke spellen waren bestemd voor jong en oud. Onder invloed van de verlichte pedagogiek verschoof langzamerhand het accent naar kinderen als doelgroep. Dezen moesten vooral van spelletjes iets leren. Kansspelen kwamen onder vuur te liggen als onbeduidende speelzucht. In plaats daarvan kwamen er spelletjes met deugden, het alfabet en nuttige

Hoewel de historische en antropologische bijdragen in de bundel nog geen dialoog met elkaar aangaan, maakt deze aanpak van Lucassen wel duidelijk hoe belangrijk en inspirerend een combinatie van een historische en antropologische benadering in migratiestudies kan zijn.

Barbara Henkes

P. J. Buijnsters, L. Buijnsters-Smets, *Papertoys. Speelprenten en papieren speelgoed in Nederland (1640-1920)* (Zwolle: Waanders, 2005, 416 blz., € 59,95, ISBN 90 400 9063 7).

Papieren of kartonnen gezelschapsspellen en papieren speelgoed zijn een kwetsbaar product. Wat ervan bewaard is gebleven in verzamelingen, musea en archieven is dan ook een fractie van wat er geweest moet zijn. Het echtpaar Buijnsters, specialisten op het gebied van leescultuur en kinderliteratuur, heeft met *Papertoys* een leemte in het historisch onderzoek van de vrijetijdscultuur gevuld. Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel geeft achtergronden bij de ontwikkeling van het papieren speelgoed in Nederland, het tweede deel is een catalogus van spelletjes die bewaard zijn gebleven in verzamelingen.

De twee auteurs, (emeritus)hoogleraar Nederlandse letterkunde en kunsthistorica, plaatsen dit onderzoek in het kader van wat in het buitenland al is verschenen over spelletjes als een culturele uitingsvorm. Hoewel Nederland in tegenstelling tot Duitsland en Engeland voor 1800 geen speelgoedindustrie kende, zorgden met name Amsterdamse uitgevers al sinds de vroege zeventiende eeuw voor een levendige handel in speelprenten. Daarbij ging het vooral om bordspelen als het ganzenbord, uilenbord en slangenbord. De oudste nog bewaard gebleven 'speelprent' is een ganzenbord uit 1640. Daarom beginnen de auteurs hun beschrijving met dat jaar. Merkwaardige spelletjes waren al in die tijd aanwezig, zoals 'koningsbrieven', een setje van trekprenten met afbeeldingen van allerhande personen als koning, biechtvader, zot of bode. Wie een bepaalde kaart trok mocht 's avonds die persoon zijn en moest bijvoorbeeld het lied zingen dat op de prent stond afgedrukt. Floskaartjes hadden eenzelfde strekking, maar daar speelde afdingen weer een belangrijke rol bij. Weldra kwamen er loterijspellen bij; loterij vormde al in de late Middeleeuwen een lucratieve bezigheid. De daarop gebaseerde kaartspelletjes speelden in op de goklust bij de spelers. Strenge gereformeerden trokken ten strijde tegen kansspelen als een provocatie van Gods vrije almacht; het kaartspel noemden ze 'des duivels oorkussen.' Zij maakten hun eigen speelgoed als bijvoorbeeld doolhoven met leerzame bijbelfragmenten. Ondertussen kwamen de educatieve kaartspellen in trek met wapenschilden, geografische wetenswaardigheden, krijgstactieken en historische gebeurtenissen. Tegen het einde van de achttiende eeuw ontstonden er satirische spelen die geldschandalen, speculatiezucht, de roomse clerus en patriotten of prinsgezinden hekelden. Zulke spellen waren bestemd voor jong en oud. Onder invloed van de verlichte pedagogiek verschoof langzamerhand het accent naar kinderen als doelgroep. Dezen moesten vooral van spelletjes iets leren. Kansspelen kwamen onder vuur te liggen als onbeduidende speelzucht. In plaats daarvan kwamen er spelletjes met deugden, het alfabet en nuttige